

Duitsland na drie jaar

Vluchtelingen in Hannoverse nachtasyl

Moeders willen hun kinderen kwijt

◇ VERVOLG VAN PAG. 1.

Laat ik U een paar vluchtelingen voorstellen, met wie ik gesprekken voerde in het Hannoverse nachtasyl. Eerste geval: Frau Toller. Ze zit op de bank met twee kinderen, een meisje van 9 en een jochie van 6. Ik til het meisje op: ze weegt even licht als mijn dochter van

3 jaar. Terwijl de kinderen rond mijn nek hangen (vanwege de chocola die ik bij me heb) doet ze haar verhaal. Haar man is er een half jaar geleden vandoor gegaan met een andere vrouw, door het Gordijn heen naar het Westen. Geen ondersteuning.

De naburige boerderij, waar ze anders in de oogsttijd werkte, is door de Russen in tien stukken verdeeld; 23 van de 25 koeien zijn weggehaald, en de boer heeft geen werkkrachten meer nodig. Ze leefde van het verkopen van haar suikerbonnen. Een maand geleden kreeg ze een briefkaart van een vriendin in Hannover: als ze kleren voor de kinderen wilde hebben, moest ze die maar komen halen. De vriendin bleek er vandoor te zijn en nu zit ze hier met twee peuters en zonder geld, want ze is met haar neus in de geldzuivering gevallen.

Na uren geloop van kastje naar muur (op blote voeten, geen van de drie heeft schoeisel) heeft ze op het Wohlfahrtsamt een vrijkaartje gekregen naar Braunschweig. En of ze vandaar uit maar op eigen houtje en blootsvoets met een kind aan elke hand, terug willen tippelen naar de Oostzone: 100 km maar. De ambtenaar is er vanaf: hij heeft zijn papiertje geschreven. Als ik haar aanraad, met de kinderen naar een kamp te gaan (iets waar de ambtenaar voor had moeten zorgen) wordt ze stijf van angst en wantrouwen, en vraagt of ik van de stille politie ben.

Tweede geval: Een jochie van dertien jaar. Hij heet Kurt en wil zijn achternaam niet zeggen. Hij heeft de doodsangst voor uniformen: de zuster van de Inwendige Zending krijgt er met moeite uit, dat hij een keer op het politiebureau is afgeranseld, toen hij (uit honger) een stuk brood gestolen had. Is drie dagen geleden op het station in het gedrang zijn moeder kwijt geraakt, dorst zich nergens te melden, verborg zich overdag tussen het struikgewas in het Stadspark, at onrijpe bramen en verstopte zich 's nachts op de

afgesloten W.C. van het station-personeel. De deur heeft van boven en onderen een brede reet: door de bovenste kon hij zijn vel-over-been net heenwringen.

Vannacht is hij blijkbaar in de slaap van de bril afgesukkeld, want vanmorgen vroeg zag een agent van de Bahnhofspolizei een kindervoet met een kapotte schoen onder de deur van de W.C. doorsteken. Nu wordt er voor het kind een pleegmoeder gezocht, want er is minstens 90% kans, dat de moeder Kurt opzettelijk is kwijtgeraakt: ze heeft zich nergens gemeld.

Het aantal pleegouders, dat zich voor dergelijke gevallen opgeeft is groot, maar lang niet groot genoeg. Geen wonder bij het heersende gebrek aan eten en woonruimte. Maar toch is het 'n troost te weten, dat naast de verdierlijking, de mensenliefde is blijven bestaan.

Een volgende keer zal ik U in kennis brengen met de vluchtelingen uit de grootste dwangarbeidersmijn van de Oostzone: de uraniummijn in Aue bij Chemnitz, waar de Russen de grondstof voor hun atoombom 'aten delven.

A. DEN DOOLAARD

Eigenzinnige vrienden

*De vriendschap tussen Louis Frequin en A. den Doolaard*¹

‘We hadden niet voor niets bijna vijf jaar lang voor gerechtigheid gevochten.’

In *Dronken van het leven*, de biografie die Hans Olink over A. den Doolaard schreef, staat een passage die de aanleiding tot dit artikel vormt.² De journalist-romancier Den Doolaard was de enige Nederlandse ooggetuige van de communistische machtsgreep in Praag in februari 1948. Toen Louis Frequin, hoofdredacteur van dagblad *de Gelderlander*, dit had gehoord, was hij in de auto gesprongen om Den Doolaard te charteren voor een reeks artikelen. Dit was het begin van een tientallen jaren durende samenwerking en een levenslange vriendschap. Dat er een band tussen de reislustige Den Doolaard en Nijmegen bestond, was op zichzelf al een leuk gegeven, maar dat Den Doolaard uitgerekend met Frequin een samenwerking aanging, was ronduit intrigerend. A. den Doolaard was immers, zo blijkt uit de biografie van Olink, niet alleen reislustig en non-conformistisch maar politiek gezien ook uiterst links, terwijl Louis Frequin *de Gelderlander* met vaste hand een conservatief-katholieke koers liet varen.

Frequin werkte al zijn halve leven bij *de Gelderlander*, toen hij in 1945 hoofdredacteur werd.³ Toch was hij pas 32 jaar. Het was een onverwachte benoeming, noodzakelijk geworden nadat zijn voorganger Uri Nootboom in april 1945 op reportage in Zutphen door een Duitse scherpshutter was doodgeschoten. Frequin had de krant al voor de Tweede Wereldoorlog willen omvormen ‘van een provinciaals afleggetje van de landelijke dagbladen tot een kwaliteitskrant met een eigen gezicht’.⁴ Als hoofdredacteur zou hij de kans krijgen dit ideaal te verwezenlijken, maar in de tussentijd zou hij een aantal spannende en soms angstige jaren meemaken.

In 1942 – *de Gelderlander* had een verschijningsverbod gekregen – richtte Frequin een illegaal blad op dat in de regio Arnhem-Nijmegen werd verspreid: de *Maasbode*, die in april 1944 werd omgedoopt tot *Katholiek Kompas*.⁵ Nadat hij een paar keer was gearresteerd en wegens gebrek aan bewijs weer was vrijgelaten, viel in mei 1944 het doek. Vanwege zijn illegale publicaties arresteerde de *Sicherheitsdienst* Frequin en sloot hem op in een dodencel van concentratiekamp Vught. Hij werd zo zwaar mishandeld dat hij er de rest van zijn leven last van zou hebben. Hij onderging onder andere een schijnexecutie: ‘Achter zich hoorden ze rauwe commando’s bij het ontgrendelen van machinepistolen. Hij stamelde

1 Met dank aan dr. Henk Termeer voor zijn stimulerende opmerkingen en literatuur-suggesties.

2 H. OLINK, *Dronken van het leven. A. den Doolaard, zwerfer, schrijver, journalist*, Amsterdam 2001, p. 245

3 De biografische gegevens zijn grotendeels ontleend aan A. LANSINK, ‘Louis Frequin, 1914-1998, journalist, verzetsman, hoofdredacteur’, in: www.biografischwoordenboek gelderland.nl, geraadpleegd 8 maart 2017.

4 De citaten in deze alinea’s zijn afkomstig uit de necrologie van Louis Frequin die A. VAN AGT schreef in *de Gelderlander*, 24 oktober 1998.

5 *Katholiek Kompas*, 15 april en 1 mei 1944, full text beschikbaar op Delpher. Zie voor een beschrijving van de gebeurtenissen L.E. WINKEL, *De ondergrondse pers 1940-1945*, Den Haag 1954, p. 150.

een gebed en door zijn opperste angst heen verscheenen dierbare beelden voor zijn geest. “We gaan naar de hemel, Bob,” fluisterde hij tegen de man naast hem.⁶ Maar er werd niet geschoten. Op het moment dat de schoten moesten vallen, barstte het executiepeloton in een hysterisch gelach uit. “Das war eine Generalprobe,” riep de commandant, “die officiële Ausführung kommt später.” Frequin schreef deze herinnering op, toen hij jaren later Bobs overlijdensadvertentie las. Hij bedacht ‘dat Bob net als hijzelf al vele malen gestorven moet zijn, want het onderbewuste is wreed en meldt zich telkens opnieuw’.⁷ Hij heeft geprobeerd zijn oorlogstrauma van zich af te schrijven in de autobiografische en met de literatuurprijs van de provincie Gelderland bekroonde novelle *De man die achterbleef* uit 1954.

Toch had Louis Frequin nog geluk. Nadat hij voor zijn executie naar Utrecht was overgebracht, wist hij in de chaos van Dolle Dinsdag te ontsnappen en de oorlog te overleven.

Louis Frequin en de Gelderlander

Als hoofdredacteur was Frequin succesvol. Tijdens zijn bewind (1945-1977) groeide het aantal abonnees van 30.000 naar 140.000 en ontwikkelde *de Gelderlander* zich volgens plan ‘van een provinciaals blaadje tot een van de grotere regionale kranten’ van het land. Maar het ging Frequin niet alleen om de kwantiteit. Hij zag de krant als een wapen in de strijd voor de katholieke emancipatie. In zijn archief bevinden zich aantekeningen uit 1977, waarin hij fulmineert tegen het ‘hooghartige antipapisme’ van de vooroorlogse stedelijke bovenlaag, de liberalen van protestantsen huize die op de katholieken neerkeken. Zij hadden, schreef Frequin, drie steunpilaren: hun krant (de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* (PGNC), later *Nijmeegs Dagblad*), het stadhuis en concertgebouw De Vereniging. ‘Nog in 1945 adverteerden bepaalde bedrijven niet in *de Gelderlander*, omdat dat de krant van de arme mensen was; het geld zat bij de PGNC.’ Zelfs toen konden katholieken volgens Frequin ‘alleen als straatveger bij de gemeente solliciteren’.⁸ Nu beschrijft hij hier eerder de situatie van 1900 dan die van 1945, maar dit anachronisme toont wel zijn gedrevenheid ‘om aan die tirannie een einde te maken’.

Frequin was trots dat hij en zijn medestanders ‘dat bolwerk hebben geslecht’. Een heksentoer was dat niet, omdat de tegenstander eigenlijk al in de touwen hing: de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en haar

⁶ Om misverstanden te voorkomen: deze Bob is niet Bob Spoelstra, zoals A. den Doolaard heette voordat hij zijn pseudoniem ging gebruiken.

⁷ Necrologie van Louis Frequin door A. VAN AGT in: *de Gelderlander*, 24 oktober 1998.

⁸ Aantekeningen 1945-1977, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 184. Het archief van Louis Frequin bevindt zich in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.

naoorlogse opvolger, de Katholieke Volkspartij (KVP), beschikten al sinds jaar en dag over de absolute meerderheid in de gemeenteraad. Maar de klus moest wel geklaard worden. Frequin droeg zijn steentje bij door van *De Gelderlander* een 'kwaliteitskrant' te maken. Dat lukte 'glansrijk (...)'. Binnen de kortste keren hadden we het *Nijmeegse Dagblad* gevloerd. Het blad stelde helemaal niets meer voor'.⁹

Frequin wilde zijn regionale dagblad ook een 'landelijke uitstraling' geven. Daarvoor waren nodig: een Haagse correspondent (sinds 1962 Max de Bok), columnisten van naam en 'grote reportagereizen'. Nederlanders kregen in de decennia na de Tweede Wereldoorlog steeds meer belangstelling voor verre landen, maar een vakantie daarheen was nog onbetaalbaar. Om namens hen het terrein te verkennen stuurden kranten en geïllustreerde tijdschriften schrijvers en journalisten eropuit. Zo maakte journalist Eduard Messer voor *Het Parool* in de jaren vijftig reportages in het Midden-Oosten en zond schrijfster Inez van Dullemen tien jaar later Amerikaanse reisbrieven naar *de Volkskrant*. Op dit punt was *de Gelderlander* van Frequin trendsettend door Den Doolaard al in 1948 voor een aantal maanden naar New York te sturen. Furore maakte hij als *Gelderlander*-correspondent in Joegoslavië, waar hij zich in 1952 met zijn gezin vestigde. Tien jaar later maakte Den Doolaard reisreportages in Aziatische landen waar toen nog geen Nederlander kwam: India, Japan, Thailand. Dat Louis Frequin fors in Den Doolaards reisreportages investeerde, had ook met zijn eigen interesse te maken, want zodra hij het zich kon permitteren, trok hij ook zelf graag eropuit. Frequins eigen reportages zijn gebundeld in twee boeken: *Ik huil niet om Amerika* (1957) en *Ik lach niet om Rusland* (1967).

Den Doolaard was niet alleen correspondent voor *de Gelderlander*, maar ook een goede vriend van hoofdredacteur Frequin. Over hun vriendschap gaat dit verhaal.

⁹ Aantekeningen 1945-1977, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 184.

Oude vrienden

In 1987 schreef A. den Doolaard een hartelijke brief aan Louis Frequin. Hij betreunde het dat ze elkaar 'na een half leven van vriendschap en samenwerking' niet meer konden zien.¹⁰ Hoewel ze allebei in Gelderland woonden – Den Doolaard in Hoenderloo en Frequin in Berg en Dal – behoorden de wederzijdse bezoeken tot het verleden. Den Doolaard, geboren in 1901, voelde zich te oud; de veel jongere Frequin (1914) leed onder de gevolgen van de mishandelingen die hem in kamp Vught waren aangedaan. Wat resteerde, waren wederzijdse brieven. Frequin blikte daarin weemoedig terug op hun ontmoetingen. Den Doolaard deed verslag van zijn niet aflatende engagement met de wereld. In 1991, vlak na de val van de Muur, beschreef hij hoe hij twintig jaar eerder als oprichter en voorzitter van de organisatie 'Schrijvers in nood' Tsjechische auteurs financieel had ondersteund. In 1971 had hij voor het eerst ('in een gedeukte Lada') geld door het IJzeren Gordijn gesmokkeld: tienduizend mark in coupures van vijftig. Hij maakte deze reizen onder zijn eigenlijke naam, C.J.G. Spoelstra. Als A. den Doolaard was hij het land niet binnengekomen, want zo kenden de Tsjechoslowaakse autoriteiten hem al sinds 1948.¹¹

Met deze laatste opmerking voerde de schrijver Frequin terug naar het begin van hun vriendschap. In 1947 had Den Doolaard de bestseller *Het verjaagde water* gepubliceerd, een episch verhaal over de stoere mannen, rijswerkers en polderjongens die na de bevrijding de dijken van het in 1944 gebombardeerde eiland Walcheren hadden gedicht. De Praagse uitgever Bohumil Janda, die Den Doolaard van zijn vooroorlogse reizen door Midden-Europa kende, wilde een vertaling van het boek uitgeven. Omdat Janda geen deviezen had om royalty's te betalen, stelde hij voor dat hij voor de schrijver een vakantie in de Hoge Tatra zou betalen. Terwijl Bob den Doolaard en zijn vrouw Erie daar eind februari 1948 aan het skiën waren, greep de Tsjechische communistische partij de

¹⁰ Brief van Den Doolaard aan Frequin, 27 november 1987, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 56.

¹¹ Brief van Den Doolaard aan Frequin, 14 januari 1991, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 56.

macht. Dit betekende een bruusk einde van de vakantie: 'Wij reisden meteen naar Praag terug, [niet omdat het gevaarlijk was], maar omdat ik nog zoveel mogelijk van die omwenteling wilde meemaken [en] oudergewoonte hier en daar ging rondneuzen. Na twee dagen merkte ik dat ik gevolgd werd. [In zo'n situatie] gebod de ongeschreven wet van het ondergrondse werk dat ik zo snel mogelijk de kuiten moest nemen om bevriende Tsjechen niet in gevaar te brengen. Dus verliet ik Praag hals over kop als meerijder in een Nederlandse vrachtauto.'¹² Erie was al eerder naar Nederland gevlogen.

Nog op de dag van zijn thuiskomst kreeg Den Doolaard (het in de inleiding van dit artikel aangestipte) bezoek van Frequin, die hij nog nooit had ontmoet maar voor wie hij op grond van wat hij had gehoord respect had: omdat hij vanuit zijn geloof in het verzet was gegaan, in Vught had gezeten en 'na een terdoodveroordeling miraculeus aan de beul was ontsnapt'. Wat Den Doolaard nog moest ontdekken, was 'dat Frequin een rasjournalist was met een jachthonden-neus voor nieuws'. In een van zijn autobiografische boeken schreef Den Doolaard: 'Na terugkeer had ik een paar kennissen opgebeld. Zo was Frequin te weten gekomen dat ik de omwenteling in Praag had meege maakt. Ik wist zelf niet dat ik zowat de enige Nederlandse ooggetuige was geweest. Maar hij wel, en daarom was hij aanstonds in zijn auto gestapt om mij te charteren voor een reeks artikelen. Ook uit een persoonlijke sympathie die ik weldra ondervond, stemde ik toe.'¹³

Dit was het begin van een vriendschap die zoals gezegd tot het einde van hun leven zou duren. Den Doolaard was zich er tegen het einde van zijn leven van bewust dat de langdurige samenwerking met Frequin hem geen windeieren had gelegd. Ze had 'haar neerslag niet alleen gevonden in reportages, maar ook in reisboeken en in gedeelten van romans'.¹⁴

Politieke tegenpolen vinden elkaar

Toch lag de band tussen Frequin en Den Doolaard niet erg voor de hand. Frequin was een conservatief-katholieke *hardliner*, terwijl de atheïst Den Doolaard politiek uiterst links stond. In zijn autobiografie *Ogen op de rug* schrijft hij dat er desondanks redenen genoeg waren geweest om met Frequin en *de Gelderlander* in zee te gaan. Deels uit pragmatische

¹² A. DEN DOOLAARD, *Ogen op de rug. Terugkijkend naar boeken en tijdgenoten*, Amsterdam 1977, p. 117.

¹³ Uit de autobiografie van A. DEN DOOLAARD, *Het leven van een landloper*, Amsterdam 1958, p. 294.

¹⁴ DEN DOOLAARD, *Ogen op de rug*, p. 118.

overwegingen ('Waarom niet, dacht ik; wie 't eerste komt, het eerste maalt'), deels omdat hij op links geen forum meer had. 'Met de PvdA had ik gebroken, en dus ook met (partijkrant, rw) het *Vrije Volk*, toen deze partij de gewapende aanval op de republiek Indonesië ondersteunde.' En een flirt met het eveneens sociaaldemocratische *Parool* was op niets uitgelopen, 'toen ik het waagde het beleid van de Labourregering te kritiseren. Wars van links conformisme lokte medewerking aan een dagblad dat vrij stond van politieke groeperingen mij aan, ook al was de signatuur van *de Gelderlander* katholiek. Ik besepte dat weldra de roddel zou rondgaan dat ik mij, zwervensmoe, in de schoot der moederkerk had

neergevlijd, maar wie zich in dit landje om praatjes bekommert kan zich beter meteen ophangen. Frequins verzekering dat hij geen woord aan mijn kopij zou veranderen was mij voldoende.¹⁵

Frequin had tijdens de bezettingsjaren een flinke politieke omme-zwaai gemaakt. In april 1944 schreef hij in *Katholiek Kompas* een artikel met de titel: 'Zal de R.K. Staatspartij terugkeren?' Hij vond dat de RKSP in de tijd van de katholieke emancipatie van grote betekenis was geweest maar ook dat, nu die emancipatie voltooid was, 'haar voornaamste bestaansrecht vervallen' was. Bovendien was de Staatspartij 'steeds meer een conservatieve partij geworden'. In een partij 'waarin conservatieven en progressieven noodgedwongen samengedrongen zijn, winnen de conservatieven het altijd, omdat het compromis altijd het uitstel is van de hervormingen, die de vooruitstrevenden voorstellen'. Daarom hadden de jongeren zich van de R.K. Staatspartij afgewend. Voor het politieke leven in Nederland na de oorlog zou het volgens Frequin gezonder zijn, 'wanneer de katholieken zich kunnen aansluiten bij die politieke partij, waarin zij hun eigen opvattingen het best terugvinden'.¹⁶

Hij was voorstander van de politieke vernieuwing, waarnaar ook werd gestreefd door intellectuelen en politici uit diverse partijen, die de Duitsers als gijzelaars in seminarie Beekvliet in Sint-Michiëlsgestel hadden opgesloten. Zij wilden de verstarde verhoudingen van voor de oorlog doorbreken. De verzuiling, waarin het politiek-maatschappelijke leven op godsdienstige en levensbeschouwelijke basis georganiseerd was, moest plaatsmaken voor een verdeling tussen progressief en conservatief. In mei 1945 sloten progressieven zich aaneen in de Nederlandse Volksbeweging die de doorbraak moest voorbereiden. De in februari 1946 opgerichte Partij van de Arbeid was de beoogde progressieve doorbraakpartij, waarvan behalve SDAP'ers, ook leden van de Vrijzinnige Democratische Bond en enkele christelijke splintergroeperingen lid werden. Maar de PvdA kwam te laat: de Nederlandse bisschoppen en vooraanstaande katholieke politici hadden al afstand genomen van de doorbraak. Reeds in december 1944 had mgr. Mutsaerts, de bisschop van Den Bosch, de gelovigen opgeroepen tot steun aan 'de katholieke pers, die geen verwarde neutraliteit verdraagt. Het is goed dat de pers ons opwekt, goede vaderlanders te zijn. Maar dat is niet voldoende. Zij moet ons ook de weg wijzen om goede katholieken te zijn'.¹⁷ In 1945 werden de katholieke vakbonden en werkgeversverenigingen heropgericht; in december van dat jaar zag de Katholieke Volkspartij het levenslicht in de vorm van een gemoderniseerde RKSP, die net als deze voorganger conservatief en progressief, werkgevers en werknemers in zich verenigde. Frequin schikte zich zonder morren.¹⁸

De gang van zaken rond de doorbraak was voor hem echter geen beletsel om samen te werken en zelfs vriendschap te sluiten met Den Doolaard, een man die zo verschillend dacht en zo anders in het leven

15 DEN DOOLAARD, *Ogen op de rug*, p. 118.

16 *Katholiek Kompas*, 15 april 1944.

17 J.A. VAN OUDHEUSDEN en H. TERMEER, *Tussen vrijheid en vrede. Het bevrijde zuiden, september 1944-mei 1945*, Zwolle 1995, p. 155. Zie ook J. BANK, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)*, Deventer 1978.

18 BOET KOKKE en MAX DE BOK, 'In memoriam Louis Frequin', in: *de Gelderlander*, 14 oktober 1998.

stond dan hijzelf. Hierbij speelden andere factoren dan politieke opvattingen een rol. De katholieke kerk ontmoedigde contacten met andersdenkenden actief, maar Frequin trok zich daar niet veel van aan. Niet alleen had hij aan het oorlogsverzet ‘een brede verdraagzaamheid’ overgehouden, hij stond ook in zekere zin boven zijn zuil. Hij behoorde namelijk ‘tot de kleine groep van toonaangevende hoofdredacteurs – Romme en later Lückner bij de *Volkskrant*, Voskuil bij *Het Vrije Volk* – die als kinderen van hun tijd stonden voor de verdediging van hun zuil, maar tegelijk respect hadden voor de mannen en vrouwen die anders dachten’.¹⁹ Ten slotte hadden Frequin en Den Doolaard in een gesprek waarin de laatste ‘volledige vrijheid’ (geen censuur) had geëist, een motto gevonden waarop zij zich konden verenigen. In een meer associatief dan logisch betoog had Den Doolaard zich eerst een humanist genoemd, maar dan niet in de geest van het Humanistisch Verbond. Zijn humanisme was ‘niet rationeel, maar religieus van aard, en niet anti-dogmatisch, maar on-dogmatisch’.²⁰ Hij had niets met dogma’s, omdat die het leven simplificeerden. Tegelijkertijd had hij een grote bewondering voor de dogmaticus Albert Schweitzer, die hem zelfs een richtsnoer had gegeven waarop ook hij, een ‘dakloze onder Gods sterrenhemel’, zich kon richten: de eerbied voor het leven. Onder dit motto konden de katholieke Frequin en de humanist Den Doolaard zich verenigen en meer dan veertig jaar voor *de Gelderlander* samenwerken.²¹

Den Doolaard, romantiek en politiek

Als pacifist en antifascist stond Den Doolaard uiterst links in het politieke spectrum, maar hij was ook een avonturier, een echte alfaman en wars van gezag. Een paar jaar nadat hij in 1919, achttien jaar oud, als boekhouder bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij in dienst was getreden, ontdekte hij zijn literaire ambities, eerst als dichter, daarna als schrijver van romans en journalistiek werk. In 1928 zegde hij zijn kantoorbaan vaarwel. De zwerftochten die hij de daarop volgende jaren door Frankrijk en Joegoslavië maakte, leidden tot nog steeds gelezen romans als *De Druivenplukkers*, *Oriënt Express* en *De Herberg met het hoefijzer*. De avontuurlijke en romantische inslag van zijn verhalen, die ver van het Hollandse binnenhuis speelden, maakte Den Doolaard tot een populair schrijver. Tegelijkertijd waarschuwde hij in reportages als *Oostenrijk 1935* en *Het Hakenkruis over Europa* voor het opkomend fascisme.²²

Eind jaren dertig was Den Doolaard in Duitsland, Italië en andere dictaturen dan ook *persona non grata*. Na de Duitse inval in Nederland werd hij onmiddellijk gezocht. Samen met zijn jonge vrouw Erië Meijer ontkwam hij naar Engeland, waar hij als een van de stemmen van Radio Oranje furore maakte. Na de bevrijding werd hij als verbindingsofficier van het Militair Gezag gedetacheerd bij de Dienst Droogmaking Walche-

¹⁹ DEN DOOLAARD, *Het leven van een landloper*, p. 294.

²⁰ DEN DOOLAARD, *Het leven van een landloper*, p. 376.

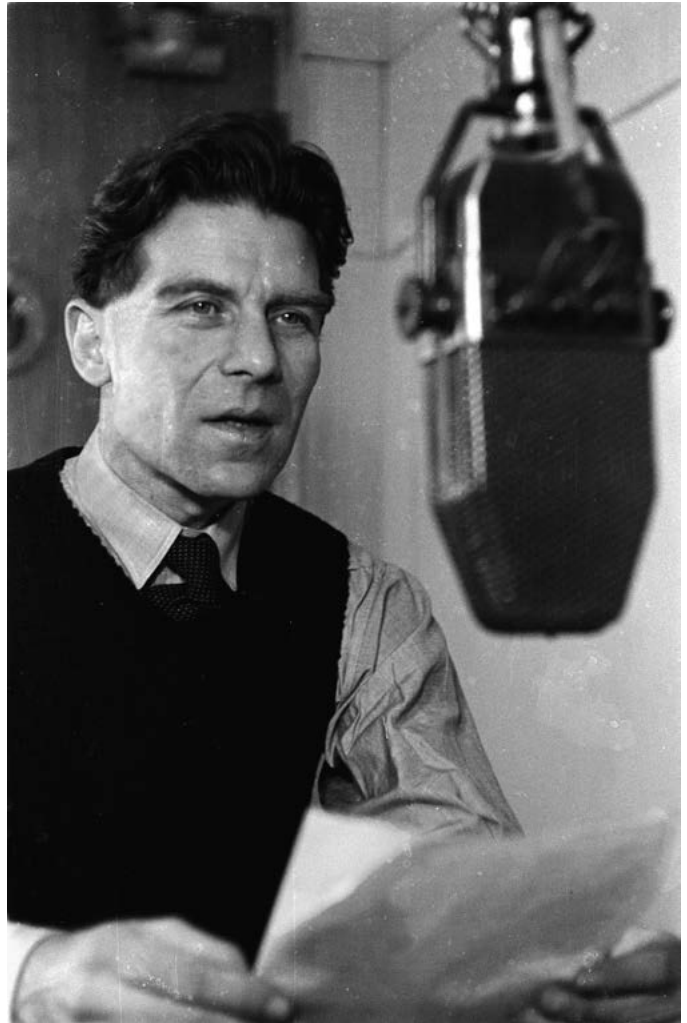
²¹ OLINK, *Dronken van het leven*, p. 245.

²² OLINK, *Dronken van het leven*, p. 137-141, 157-158. Hetzelfde boek bevat op p. 394-395 Den Doolaards bibliografie. Zie hiervoor ook het lemma A. den Doolaard in Wikipedia.

ren: de feitelijke grondslag van de al genoemde bestseller *Het verjaagde water*.

Dat Den Doolaard in 1948 voor *de Gelderlander* zou gaan werken, was voor de Tweede Wereldoorlog nauwelijks voorstelbaar geweest, want toen had de krant weinig op met deze wildebras. In 1934 vroeg literatuurmedewerker A.C. zich af, waarom Den Doolaards 'wel niet zoo slechte, maar toch ook weer niet ver boven de middelmaat uitstekende boeken in uitgeveryskringen als *good sellers* bekend staan, terwijl de prachtige, echt-Hollandsche romans van Arthur van Schendel grotendeels op zolders blijven liggen?' A.C. vond de populariteit van Den Doolaard des te vreemder, omdat hij 'ons in zijn boeken naar volkeren voert, waar wij in 't geheel geen geestelijk contact mee hebben, wier gewoonten en ceremonieën ons dikwijls absurd lijken en die ons cultureel ver de minderen zijn. Terwijl van Schendel ons vertelt van de glorie-tijden van ons volk, van zijn strijd tegen water en wind...'.²³ A.C. schreef Den Doolaards populariteit toe aan 'de grilligheid van de lezer'. Dat diens hang naar den vreemde veel mensen aansprak, wilde er bij deze recensent niet in.

Door zijn werk bij Radio Oranje en het boek *Het verjaagde water* werd Den Doolaard een bekende Nederlander. Bovendien deed hij geregeld van zich spreken. Zo was hij op 5 mei 1946, de eerste herdenking van de bevrijding, een van de organisatoren van het Spel der Bevrijding, dat in het Olympisch Stadion plaatsvond. Ook nam hij openlijk stelling tegen het publicatieverbod dat enkele schrijvers die gecollaboreerd hadden, kregen opgelegd. Als ze gestraft werden, moest dat gebeuren zoals bij elke andere burger. Zo'n publicatieverbod was dubbelop, vond Den Doolaard.²⁴ *de Gelderlander* noemde zijn naam veel vaker dan voor 1940, maar veel affiniteit bestond er nog steeds niet. Dat veranderde pas door het bezoek van Louis Frequin in 1948.

²³ *de Gelderlander*, 10 februari 1934. Mogelijk zijn dit de initialen van August C.J. Commissaris, priester, geschiedenisleraar en schrijver van een veelgebruikte onderwijsmethode voor het katholieke geschiedenisonderwijs.

²⁴ *de Gelderlander*, 3 mei 1946, 6 januari 1947.

Dachau

Frequin was in april 1945 hoofdredacteur geworden in een moeilijke tijd, waarin nog steeds veel militair geweld heerste maar ook veel praktische problemen optraden, zoals papierschaarste, slechte verbindingen en censuur. Bovendien was Nijmegen, de thuisbasis van *de Gelderlander*, een zwaar gehavende stad. Het Amerikaanse bombardement van 22 februari 1944, de bevrijdingsstrijd en de frontstadperiode van een bijna half jaar hadden het centrum grotendeels plat gelegd en ook in de buitenwijken veel schade aangericht. Desondanks waren er Nijmegenaren die zich realiseerden dat anderen in nog veel slechtere omstandigheden verkeerden. Bijvoorbeeld de Nederlandse gevangenen in het concentratiekamp Dachau. Daarom vertrok op 9 mei 1945, de dag na de onvoorwaardelijke Duitse overgave, een vrachtwagen vanuit de Waalstad naar dat concentratiekamp, waar deken Sjef Teulings – de eerste onder de plaatselijke pastoors – in 1942 naartoe was gevoerd. De inzittenden van de vrachtwagen wilden weten of hij nog leefde en zo ja, hem mee naar huis nemen. De bemanning bestond uit twee kapelaans en een militair. Odolphus Schellekens was kapelaan van de Lourdesparochie aan de Hatertseweg, maar in september 1944 ook oprichter van het NIAD (Nederlands Informatiebureau Arbeiders in Duitsland) dat naspeuringen deed naar Nederlanders die in den vreemde waren verdwenen. Wim van Helden was kapelaan van de St. Annaparochie aan de Groenestraat, waar Teulings pastoor was. De chauffeur was kapitein Van der Krabbe van de Grenswacht.²⁵

Het was geen gemakkelijke reis, omdat de Duitse wegen slecht en overvol waren. Gelukkig reden ze in een militair voertuig, zodat ze steeds voorrang hadden. Op 11 mei arriveerde het drietal in Dachau, dat twaalf dagen eerder, op 30 april, door de Amerikanen was bevrijd. Hier troffen ze niet alleen deken Teulings levend aan, maar ook honderden andere landgenoten, die er volgens Van Helden uitzagen als boeven: ongewassen, ongeschoren, vermagerd en gekleed in lompen. ‘Je moet jezelf steeds inhameren dat het nette, onschuldige burgers, hoogstaande mensen zijn,’ vermaande hij zichzelf.²⁶ De Nederlandse gevangenen ontvingen de drie Nijmegenaren, die de eerste bezoekers uit het vaderland waren, met blijdschap en ontroering, maar ze waren vooral ongeduldig. Al waren ze niet meer gevangen, het concentratiekamp mochten ze niet uit. Er heerste vlektyfus die dagelijks een paar honderd slachtoffers maakte. Ze zaten ‘op elkaar gepakt als beesten’ en hadden erop gerekend dat de Amerikanen eind april vergezeld zouden zijn van Nederlandse officieren. Waarom was dat niet gebeurd? Waarom worden we niet opgehaald? Waarom laat de Nederlandse regering niets van zich horen? Hun voorman, de verzetsstrijder Pim Boellaard, nam het heft in handen. Als kapitein in het Nederlandse leger gaf hij Van der Krabbe, Schellekens en

²⁵ F. GOVERS, *Stemmen uit Dachau: ter ere van de doden en ter waarschuwing voor de levenden*, Hapert 1990, p. 77.

²⁶ GOVERS, *Stemmen uit Dachau*, p. 127.

Van Helden bevel zo spoedig mogelijk naar Nederland terug te keren om 'voor onze zaken te zorgen'.²⁷ De Nijmegenaren namen Boellaard, deken Teulings en nog een priester mee.

Op zondagavond 13 mei waren ze terug in Nijmegen, waar de deken vrijwel onmiddellijk in de Groenestraatskerk een mis celebreeerde. Tot grote vreugde van de zeer talrijke aanwezigen, onder wie Louis Frequin.²⁸ Boellaard vertrok de volgende dag naar Eindhoven waar hij het Militair Gezag vergeefs verzocht om een colonne vrachtwagens waarmee hij alle Nederlanders in Dachau kon ophalen. Van Helden en Van der Krabbe trokken hun eigen plan. Ze vulden een vrachtwagen met honderden schoenen, jassen en andere kledingstukken, en voorts met 20.000 sigaretten en 900 sigaren. Aldus uitgerust reden ze opnieuw naar Dachau en keerden met een tweede groep mannen terug naar Nederland.

Schandaal om Dachau

Omdat er verder vanuit Nederland niets werd ondernomen, ontstond in Nijmegen verontwaardiging. Louis Frequin, die veel contact met Schellekens had, stookte het vuurtje op met een vlammend artikel in *de Gelderlander*. Hij vond het een schandaal dat 'ruim vijfhonderd Nederlandsche staatsburgers nog als hunkerende kinderen achter de draadversperringen van het Duitse concentratiekamp Dachau [hangen], iederen dag, ja ieder uur uitzierend naar de verlossende hand, die den dappersten uit ons volk toch vanuit het vaderland zeker moest worden toegereikt'. Jarenlang had de regering via Radio Oranje de lof gezongen van verzetshelden, zoals de mannen in Dachau, en nu de regering iets voor hen kon doen, gaf ze niet thuis: 'Zij hadden net als de Belgen en de Fransen direct achter de geallieerde legers aan moeten zitten'. Frequin vond niet alleen de autoriteiten, maar ook het Nederlandse volk als geheel laks: 'En intussen doen wij maar niets, wij kankeren over het eten en het kastje-enmuursysteem. Wij laten marschmuziek spelen en hossen in de straten, wij dansen en lachen, en in Dachau bedelen onze afgebeulde mannen om 'n hand, om 'n groet en om 'n wagen die hen naar het vaderland kan brengen, naar hun vrouwen en kinderen ... Maar wij hebben het te druk met onze zuivering van brood-NSB'ers, zóó druk, dat we geen tijd hebben om ons bezig te houden met de helden van Dachau, Buchenwald, Oranienburg en Belsen'.²⁹

Frequins woede had effect. Nadat hij het *Gelderlander*-artikel ook in zijn eigen, voormalig illegale tijdschrift *Katholiek Kompas* had geplaatst, kwam afdeling Nijmegen van de Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland (GOIWN) in actie. Op 23 mei zond deze organisatie een colonne vrachtwagens uit Nijmegen naar Dachau, waar ze de volgende dag zouden aankomen. Met 120 mannen keerden ze op 29 mei terug in Nijmegen. Nadat de repatrianten in Beek gedesinfecteerd waren, werden

²⁷ J. WITHUIS, *Weest manlijk, zij sterk. Pim Boellaard (1903-2001), het leven van een verzetsheld*, Amsterdam 2008, p. 86.

²⁸ 'Deken Teulings terug uit het concentratiekamp. Een onbeschrijfelijk geestdriftige ontvangst in zijn parochie', in: *de Gelderlander*, 15 mei 1945.

²⁹ 'Schandaal om Dachau', in: *de Gelderlander*, 19 mei 1945.

ze naar het Dominicuscollege in Neerbosch gebracht. De rit was een ware triomftocht. 'Aan bloemen, sigaretten, hoera's en handdrukken was geen gebrek. Blij waren de Nijmegenaren, overgelukkig de repatriërenden, die zich door de bevolking lieten verwelkomen. De schande van Dachau is volledig uitgewischt door dit Nijmeegse initiatief en door deze ontvangst, ons in het frissche, mooie [sic!] Nijmegen te beurt gevallen,' schreef *de Gelderlander* trots.³⁰

Overigens is de rol die Nijmegen en *de Gelderlander* bij het uitwissen van de schande van Dachau hebben gespeeld, nog steeds niet tot de *mainstream* van het historisch onderzoek doorgedrongen. Zo geeft *de Meelstreek*, het standaardwerk van Martin Bossenbroek over de opvang van uit Duitsland en Indonesië terugkerende landgenoten, de landelijke primeur aan *de Volkskrant*. Op 24 mei, dus negen dagen later dan *de Gelderlander*, verscheen in het Amsterdamse ochtendblad een interview met dichter Ed. Hoornik, 'de eerste man uit Dachau die Amsterdam betrad'.³¹

Belsen

Rond 1 juni waren vrijwel alle Nederlandse gevangenen terug uit Dachau. In andere concentratiekampen zaten toen nog steeds honderden mannen en vrouwen te wachten – was het niet op repatriëring, dan was het op de dood, omdat ze ernstig verzwakt waren, er veel ziekten heersten en de medische zorg onvoldoende was. Ophalen of niet was dus in veel gevallen een kwestie van leven of dood. Hierop doelde Frequin toen hij in *de Gelderlander* schreef: 'Oorlogsmisdadigers zijn niet alleen de schurken die de concentratiekampen beheersten, maar ook diegenen, die de gevangenen te lang laten zitten.'³²

Begin juni vertrok hij zelf naar Duitsland. Hij schreef later dat hij 'samen met Boellaard een aantal Canadese uniformen had georganiseerd en verder tien grote vrachtwagens'. Als journalist én hulpverlener had hij zich aangesloten bij een colonne van het te Nijmegen gevestigde NIAD, die met verhuiswagens en vrachtwagens, voorzien van 'brancards, dekens, stretchers en voedsel' de concentratiekampen in Noord-Duitsland afreed 'om daar onze uitgemergelde jongens op te halen'.³³

Frequin was diep onder de indruk van wat hij zag. In Sandbostel bij Hamburg zaten in juni nog duizenden ex-gevangenen, onder wie honderden Nederlanders die niet gerepatriëerd konden worden omdat er vlektyfus heerste: 'Het is verdrietig om niemand mee te kunnen nemen'. In Seedorf – een buitenkamp van Bergen-Belsen, locatie van de latere Nederlandse legerplaats – trof men 'totaal uitgeputte' landgenoten aan die wél konden reizen: 'Ze zien er erbarmelijk uit en ook voor hen is deze NIAD-colonne het eerste levensteken uit Nederland. Het reizen gaat alleen per brancard en in personenwagens. In de omgeving wordt ook nog het kamp Rotenburg aangedaan, waar eveneens landgenoten verblijven.

³⁰ *de Gelderlander*, 29 mei 1945.

³¹ M. BOSSENBROEK, *De meelstreek. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001, p. 65.

³² GOVERS, *Stemmen uit Dachau*, p. 211.

³³ GOVERS, *Stemmen uit Dachau*, p. 215; Aantekeningen 1945-1977, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 184.

Maar ook zij zijn er zo slecht aan toe, dat ze zullen moeten wachten op vervoer met speciale ambulancewagens.’

Tussen alle ellende door vergastte Frequin de lezers van *de Gelderlander* op een enkele spannende episode. Op de terugweg ‘met zieken op brancards’ gaat hij samen met reisgenoot Matje van den Broek op zoek naar eieren en melk. Een boer bij wie ze aankloppen, weigert iets te geven. Matje vraagt het drie keer en schiet dan enkele kippen dood. Vraagt nogmaals en schiet de haan dood. Pas als hij op de koe richt, krijgen ze hun melk en eieren.

In zijn eigen blad, het na de bevrijding nieuw leven ingeblazen *Katholiek Kompas*, liet Frequin zijn verontwaardiging de vrije loop: ‘Troffen wij in het kamp Seedorf een twintigtal wrakken aan, die tot de besten van ons volk behoorden. Zwak en uitgeteerd, mager tot op hun beenderen, zaten de onzen met groote holle oogen te wachten op het Vaderland, dat hen toch wel niet vergeten zou! (...) En als daar dappere meisjes uit de illegaliteit, na jaren in Dachau met den dood gedanst en geworsteld te hebben, vol verwachting terugkomen, dan zegt een stationschef aan de grens bij wijze van welkom: “Wat moet ik met die wijven beginnen...”’³⁴

Het waren geen onbekende geluiden. Nederland was zo druk met zichzelf dat het weinig overhad voor terugkerende landgenoten of het nu Joden, dwangarbeiders, politieke gevangenen dan wel krijgsgevangenen waren.³⁵ Volgens historicus Govers was Nijmegen een witte raaf. Dat de ontvangst daar ‘in het algemeen feestelijk en vol begrip’ verliep, was in hoge mate te danken aan de grensligging en aan *de Gelderlander* – en in het bijzonder zijn hoofdredacteur.³⁶

Mededogen met de vijand

Uit de aantekeningen die Frequin tijdens deze tocht in juni 1945 maakte, blijkt dat hij een open oog had voor de paradoxen in het land van de vijand. Er waren nog sporen van de naziheerschappij in de vorm van graffiti als ‘Wir kämpfen hier zum Sieg’ en oorlogsbuit: ‘onze (geroofde Nederlandse, rw) treinen’. De verwoestingen riepen bij Frequin associaties op met Wagners *Götterdämmerung*. Langs een weg zag hij een bord met de tekst ‘This was Rees’. De oude bisschopsstad Münster lag ‘totaal plat’. In Osnabrück zag hij ‘eenzaam een non tusschen de puinen’ van de geblakerde kerk. Op het platteland graasden de koeien in de wei, alsof er niets aan de hand was. Ook kwam hij langs een ‘heel stuk boerenland waar de vrouwen werken en het graan hoog staat’ en zag verderop zelfs ‘een trouwpartij met versierde boerenwagens’.

Schriil was het contrast met de terugkerende evacués, ‘karavanen menschen langs de wegen tussen Haltern en Münster’, die nog maar moesten afwachten waar ze welkom waren. In Wesel stond op een muur ‘für Deutsche verboten’. Er was meer klein leed. Toen de Nederlanders de

³⁴ Geciteerd in GOVERS, *Stemmen uit Dachau*, p. 221.

³⁵ Dit is het thema van *De meelstreep* van Martin Bossenbroek. Zie bijvoorbeeld ook A. VAN LIEMPT, *Na de bevrijding. De loodzware jaren 1945-1950*, Amsterdam 2014, p. 32-39.

³⁶ GOVERS, *Stemmen uit Dachau*, p. 226.

asbak van de auto op straat leeggooiden, begon een ‘kleine mof meteen “für Vater” peukjes op te rapen. “Have you cigaret for me?” vroeg het kind’.³⁷

Uit zijn aantekeningen blijkt niet dat Frequin het volk haatte dat Europa, maar ook hemzelf, zoveel leed had berokkend. Afgezien van de ‘kleine mof’ drukte hij zich niet negatief uit over de Duitsers. Dat hij dit bewust deed, blijkt elders in zijn archief. In zijn terugblik op 22 jaar hoofdredacteurschap noemde Frequin in 1977 ‘opkomen voor de underdog’ een van zijn prioriteiten van vlak na de oorlog. Nadat hij had gehoord van misstanden met de bijzondere rechtspleging, had hij ‘incognito diverse kampen voor politieke delinquenten bezocht: Mariënborg, Avegoor, Harskamp, Vught, Westerbork, Norg. Bij duisternis onder het prikkeldraad door. Voor ss’ers en notoire NSB’ers had ik geen belangstelling. Het ging me om de kleine man en vrouw. Armoedzaaiers, zoals winterhulpcollectanten uit armoe’. ‘Ongelooflijke toestanden trof ik er aan. Ik werd eens ’s avonds naar een oud gebouw gebracht, waar tientallen kleine kinderen op stro lagen. Zogenaamde NSB-kinderen. Ik trof een vrijwilligster aan die een kindje de fles gaf. Ik herkende haar en schrok me wezenloos. “Jij hier?” Ze was in de bezettingstijd een befaamd verzetsstrijdster geweest en had in de groep van Bob Scheepstra een belangrijke rol vervuld bij de overval op het huis van bewaring in Arnhem waar ze toen tientallen Gestapogevangenen hebben bevrijd.’³⁸ ‘Ik heb een vlammend protestverhaal geschreven: “Kinderen kijken je aan!” Frequin deed hierin een beroep op burgers om zich over deze kinderen te ontfermen. ‘Binnen enkele dagen waren ze allemaal in een gezin ondergebracht.’ *de Gelderlander* bracht ook reportages ‘over schandelijke praktijken door Nederlandse bewakers in de kampen’. Zijn motief? ‘We hadden niet voor niets bijna vijf jaar lang voor gerechtigheid gevochten.’³⁹

Hoewel bij de overgrote meerderheid van de Nederlanders en het voormalig verzet de eerste jaren na de oorlog wraakgevoelens jegens de Duitsers overheersten, was Frequin niet de enige die de verslagen vijand en zijn Nederlandse handlangers met meer compassie bezag. Zo protesteerde een door de GOIWN ingestelde kampcommissie begin maart 1945 tegen de misstanden die heersten in het voormalige Duitse concentratiekamp Vught, waar na de bevrijding duizenden NSB’ers en anderen die van collaboratie waren beschuldigd, waren opgesloten.⁴⁰ Een artikel dat in de zomer van 1945 in de *Groene Amsterdammer* verscheen, bekritiseerde onder de titel ‘Wij zijn geen nazi’s!’ het optreden tegen de geïnterneerden in Vught en andere kampen.⁴¹ Een derde voorbeeld is maatschappelijk werkster Marie Kamphuis, die op de dag na de bevrijding van Groningen van het Militair Gezag het verzoek kreeg om zich bezig te houden met kinderen van geïnterneerde NSB’ers. ‘Ik aarzelde nogal,’ schreef ze later, ‘en vroeg bedenktijd’. Ze worstelde met hetzelfde dilemma als Frequin en later ook Den Doolaard: ‘De haat tegen de Duitsers en NSB’ers was bij ons groot en nu zou ik voor bepaalde aspecten van het bestaan van die

37 KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 180.

38 Verzetsman Scheepstra (1918-2002) leidde op 11 juni 1944 een overval op het huis van bewaring in Arnhem, waarbij 54 politieke gevangenen werden bevrijd. Het was de grootste en meest succesvolle bevrijdingsactie uit de bezetting. Zie Wikipedia, lemma Liepke Scheepstra.

39 Aantekeningen 1945-1977, in: KDC, Archief L.H.A. Frequin, inv.nr. 184.

40 J. VAN DEN EIJNDE, *Niet verbeterd, maar verbitterd. Het Interneringskamp Vught van oktober 1944 tot mei 1945, Vught 2009*, p. 5. Vindplaats <http://www.nmkampvught.nl/wordpress/wp-content/uploads/2014/02/Artikel-Vughtse-Historische-Reeks-Interneringskamp-Vught-2013.pdf>.

41 I. Tames, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB’ers na de oorlog*, Amsterdam 2009, p. 121.

landverraders moeten zorgen? Dat stuitte mij tegen de borst. Ten slotte heb ik toch ja gezegd. Waarvoor hadden we gestaan in de achterliggende vijf jaren? Voor een humane en rechtvaardige samenleving. Dat zou ook moeten betekenen geen wraak, geen concentratiekampen zoals onder het naziregime. Als wij, wat we ons toen voorstelden, een nieuwe samenleving zouden opbouwen, moest die gebaseerd zijn op gerechtigheid en naastenliefde. Na deze overwegingen nam ik de opdracht aan.⁴²

Terug naar Den Doolaard die drie jaar later een vergelijkbare ervaring had.

Gele kindergezichten

Zoals gezegd leerden beide mannen elkaar kennen nadat Den Doolaard eind februari 1948 uit Tsjechoslowakije was teruggekeerd. De tocht als bijrijder in een Nederlandse vrachtwagen trof hem diep. In zijn autobiografie *Ogen op de rug* schreef hij hoe diep. 'De Autobahnen waren toen nog gesloten voor burgervoertuigen, en de lange rit door de eindeloze reeks verwoeste Duitse steden en industriegebieden werd voor mij een nachtmerrie. Steeds wanneer we stoppen moesten op kruispunten of bij het langzaam laveren tussen bergen puin door, doken gele kindergezichten naast de vrachtwagen op en tikkende vingers tegen de zijruit van de cabine vroegen om brood. Elke ruïnestad was een optocht van geluidloos opduikende en weer verdwijnende hongergezichten. Uit de kranten wist ik dat in de westzone van het verslagen Duitsland miljoenen vluchtelingen en ontheemden rondzwierven, maar van hun ellende had ik me nooit rekenschap gegeven.'⁴³

Het verhaal van deze terugreis vormde de aanleiding voor een serie reportages die Den Doolaard uit mededogen met deze verschoppelingen maakte voor *de Gelderlander*. De Duitse nederlaag had tot een enorme volksverhuizing geleid. Miljoenen Duitsers, veelal afkomstig uit families die al generaties in Midden- en Oost-Europa hadden gewoond, waren voor het Rode Leger uit gevlucht. Hun doel waren de westelijke zones, waar Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten het voor het zeggen hadden. Maar omdat de toekomstige Bondsrepubliek zelf aan de rand van afgrond stond, kon die hen nauwelijks opvangen. In 1948 lagen nog veel steden in puin, was het economisch leven nauwelijks op gang gekomen en leefde een deel van de bevolking op het bestaansminimum.

Onderaan de maatschappelijke ladder stonden volgens Den Doolaard 'de vluchtelingen voor de NKVD,⁴⁴ jonge gauwdieven die geen andere jeugdzorg hebben gekend dan de Hitlerjugend, werkzoekers die geen werk gevonden hebben, de vluchtelingen voor zichzelf, de vrouwen wier man er vandoor is'.⁴⁵ Als ze geluk hadden, leefden deze mensen in een kamp, dat wel uiterst sober was ingericht, maar hun tenminste onderdak en voedsel verschafte. Anderen zwierven rond en leefden van de hand in

42 TAMES, *Besmette jeugd*, p. 59.

43 DEN DOOLAARD, *Ogen op de rug*, p. 117.

44 Russische geheime dienst.

45 *de Gelderlander*, 10 juli 1948.

de tand. Ze moesten maar afwachten waar ze de volgende nacht zouden slapen en of ze überhaupt eten konden vinden. Den Doolaard noemde hen ‘menselijke vormen met wat vodden eromheen. Wat de vodden openlaten zijn de ogen; brutaal, uitgebrand, hopeloos, schamper, angstig, hongerig van verwachting, smekend. Ogen van mannen, vrouwen en kinderen, waarvan de meesten geen verleden hebben en geen toekomst. Alleen het heden bestaat; en dat heden is een onderkomen voor vanacht’.⁴⁶ Van hen waren die gele kindergezichten die Den Doolaard niet loslieten: ‘Het probleem van de miljoenen ontheemden in Duitsland liet mij geen rust. Ik kreeg een vaag voorgevoel dat daar de achtergrond lag voor een tijdsroman. Over de opzet ervan had ik nog geen flauw idee; het voornaamste was eerst te zien en te beleven. Als romanschrijver had ik hoogstens en met moeite een doorreisvisum voor Duitsland kunnen krijgen, en het was dus in opdracht van *de Gelderlander* dat ik in de lente van 1948 als verslaggever door West-Duitsland ging reizen.’

De barmhartige Samaritane

Op zijn tocht zag Den Doolaard mensen zoals hij ze nog nooit gezien had: ‘als stukken waardeloos vuil, voortgeblazen over verwoeste straten door de orkaan van de politieke gebeurtenissen’. Deze ervaring veranderde zijn kijk op Duitsers. Net als bij Frequin, toen die de Nederlandse kampen voor NSB’ers bezocht, bracht de confrontatie met hun leed hem tot het inzicht dat ook de voormalige vijanden slachtoffer konden zijn. In *Ogen op de rug* schreef hij: ‘Geladen met wrok en verbittering over mijn in de oorlog vermoorde vrienden, was ik naar een volk teruggekeerd dat ik over de radio beschuldigd had zijn ziel verkocht te hebben aan de duivel van de machtswellust. Maar van vlakbij viel dit abstracte begrip “volk” op verwarrende wijze uiteen tot levende mensen, schoftige, maar ook ontroerende. En dat de goeden met de kwaden moesten lijden kon ik moeilijk staande houden tegenover de hongerige kinderen, die zich avond aan avond in slaap huilden in het nachtasiel onder het Hannoverse station’.⁴⁷

In verband met een reportage voor *de Gelderlander* nam Den Doolaard zijn intrek in een hotel vlakbij dat station. ’s Avonds rond elf uur verliet hij de comfortabele lounge vol whisky drinkende Britten en wandelde een paar honderd meter naar het nachtasiel, een ‘voormalige reuzenschuilkelder, nu een stinkend betonnen riool, volgepropt met Britten en menselijke ellende’. Daar sprak hij ‘Frau Toller’ die met haar kinderen op een bankje zat: ‘een meisje van 9 en een jochie van 6. Ik til het meisje op. Ze weegt even licht als mijn dochter van 3 jaar. Terwijl de kinderen om mijn nek hangen (vanwege de chocolade die ik bij me heb), doet ze haar verhaal’. Ze werkte op een boerderij in Oost-Duitsland, maar daar zag ze geen toekomst meer toen eerst haar man er met een andere vrouw vandoor ging en er vervolgens geen werk meer was. Een vriendin schreef

⁴⁶ *de Gelderlander*, 10 juli 1948.

⁴⁷ DEN DOOLAARD, *Ogen op de rug*, p. 119.

dat als ze kleren voor de kinderen wilde hebben, ze maar naar Hannover moest komen, maar nu was de vriendin onvindbaar en zat ze hier zonder geld. 'Na uren geloop van het kastje naar de muur (op blote voeten, geen van de drie heeft schoeisel) heeft ze op het Wohlfahrtsamt een vrijkaartje gekregen naar Braunschweig.' Ze moest maar weer teruglopen naar de Russische zone, werd gezegd.

In de politiepost van het nachtsiel zag Den Doolaard 'een jochie van 13, Kurt, die doodsbang voor uniformen was. Hij was een paar dagen eerder op een politiebureau afgeranseld, toen hij uit honger een stuk brood gestolen had. Kurt was 3 dagen geleden in de drukte zijn moeder kwijt geraakt, dorst zich nergens te melden, verstopte zich overdag tussen het struikgewas van het stadspark, at onrijpe bramen en verstopte zich 's nachts op de afgesloten wc van het stationspersoneel'. Hij kon zich 'met zijn vel-over-been onder de deur door wringen. Vannacht is hij blijkbaar in slaap gesukkeld, want vanmorgen vroeg zag een agent van de Bahnhofpolizei een kindervoet met een kapotte schoen. Nu wordt voor het kind een pleegmoeder gezocht, want er is 90% kans dat de moeder hem met opzet is kwijtgeraakt'.⁴⁸ Dit soort verhalen bracht de schrijver-journalist tot de wijze conclusie dat er in Duitsland geen sprake van democratie kon zijn, zolang kinderen met een hongerige maag naar school sjokten, zolang de onderwijzer bij gebrek aan lesboekjes uit het hoofd moest lesgeven en een hongerige, hoogzwangere vrouw tot vier maanden cel werd veroordeeld wegens de diefstal van een brood.

Toch zag hij ook lichtpuntjes, zoals de barmhartige Samaritane die hij in de schuilkelder van Hannover tegenkwam. Over deze jonge Duitse vrouw heeft hij drie keer heeft geschreven: in de krant, in een roman en in zijn autobiografie. Hij probeerde Annemarie, zoals ze in de roman *Kleine mensen in de grote wereld* heette, te helpen. Maar dat lukte niet. 'Geld kon ik haar niet geven, want de militaire merken waren voor Duitsers onbruikbaar. Alles wat ik haar cadeau kon doen, de koekjes die ik in het militaire hotel bij de thee kreeg en de cake die ik bij de kok tegen sigaretten ruilde, gaf ze weg aan de magere kinderen in het nachtsiel. Ik schreef Annemarie af als een hopeloos geval. En toen bewees ze tot mijn beschaming dat het mijn hopeloosheid was die afgeschreven moest worden, wilde er van de wereld ooit nog iets terecht komen. Elke keer dat ik haar weerzag had ze iets van haar schamele bezittingen die ze in een rieten tas bij zich droeg, verkocht. En toen

⁴⁸ de Gelderlander, 10 en 14 juli 1948.

ik afscheid van haar nam omdat ik naar de Amerikaanse bezettingszone moest, had ze niets anders om te verkopen dan haar lichaam. Een poos later, in Frankfort, vond ik haar terug als soldatenhoer. Ze was prostituee geworden, niet uit honger, maar paradoxaal om haar zelfrespect terug te krijgen. In de wereld van puin was ze zoals zoveel andere vluchtelingen, even weinig waard geweest als een stuk steen; ze had het gevoel gekregen niet meer echt te bestaan. Nu onderhield ze van haar hoerenloon drie kleine ouderloze hummels die ze uit het puin had opgeraapt.⁴⁹

Trouwe vrienden

Wat de Nijmeegse lezers van *de Gelderlander* van Den Doolaards reportages uit Duitsland vonden, is jammer genoeg niet te achterhalen, omdat de krant in 1948 geen ingezonden brievenrubriek bezat en er ook in het redactiearchief van het dagblad geen reacties te vinden zijn.⁵⁰ Het is geen onbelangrijke vraag hoe de Nijmegenaren in 1948 over het leed van de Duitsers dachten. De puinhopen in het Nijmeegse stadscentrum waren weliswaar opgeruimd, maar dat *'t hert eruut* was, kon iedereen zien. De Stevenstoren was nog niet herplaatst, de wederopbouw van de winkelstraten nauwelijks begonnen. Hoeveel mededogen zouden de Nijmegenaren met die rondzwervende Duitse vluchtelingen hebben gehad? Zouden ze niet hebben gedacht: 'eigen schuld, dikke bult'? Of zouden ze gevoelig zijn geweest voor het humanisme van Den Doolaard en Frequin?

Omdat de grens gesloten was, kon vrijwel niemand uit Nijmegen zelf de verwoestingen in Duitsland aanschouwen. Dat was een wezenlijk verschil met journalisten als Frequin en Den Doolaard, die tijdens hun reizen door het land van de vijand wel tussen de puinhopen konden lopen en bovendien ontdekten dat in vreedstijd gewone mensen en met name onschuldige kinderen nog oorlogsslachtoffer waren. Ze hadden medelijden met deze mensen, maar er was meer dan dat. Beide mannen hadden uit de nederlaag van het naziregime de conclusie getrokken dat de vrede niet veel waard was als de overwinnaars geen hoge morele maatstaven voor hun eigen gedrag zouden aanleggen. Dan was de overwinning eigenlijk waardeloos. We hebben gezien dat Frequin en Den Doolaard niet de enigen waren die hun wraakgevoelens jegens Duitsers en collaborateurs opzij zetten. Dat was niet zonder betekenis, aangezien zij als opinieleiders, de een als hoofdredacteur van een veel gelezen krant, de ander als populair romancier en journalist, het hunne bijdroegen aan een vreedzaam samenleven met de voormalige vijand.

Dit humanisme, dat zij ondanks hun verschillende religieuze en politieke opvattingen deelden en bij elkaar herkenden, heeft mede aan de basis van hun vriendschap gestaan.

⁴⁹ DEN DOOLAARD, *Ogen in de rug*, p. 120.

⁵⁰ Het archief van *de Gelderlander* bevond zich ten tijde van het onderzoek voor dit artikel, zomer 2015, in de kelder van het hoofdkantoor van de krant, Wisingseweg 10 te Nijmegen.